

их программах, о месте и времени проведения голосования, т. к. отсутствие данной информации делает реализацию избирательного права гражданином невозможной. Без предоставления информации о себе гражданин не может попасть в списки избирателей и реализовать свое право избирателя.

Список использованных источников:

1. Конституция Республики Казахстан 1995 г. // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 217 с изм. и доп. 23.03.2019/ <https://adilet.zan.kz/rus/>

1. Скопец П.С. Государственно-правовое регулирование конституционного права граждан России на информацию и его ограничений. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук С., 2006 г.

2. Минбалеев А.В. Право на информацию, природа и особенности ее развития в современном мире/ <https://cyberleninka.ru/article/n/pravo-na-informatsiyu-priroda-i-osobennosti-razvitiya-v-sovremennom-mire>

3. Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» от 21 мая 2013 г. // «Казахстанская правда» от 25.05.2013 г. с изм. и доп. от 30.12.2021

4. Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 г // "Казахстанская правда" от 26.11.2015 г., с изм. и доп. от 31.12.2021г.

5. Закон Республики Казахстан «О доступе к информации» от 16 ноября 2015 г. // «Егемен Қазақстан» 19.11.2015 ж. с изм. и доп. от 30.12.2021

ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТТЕР ДОСТАСТЫҒЫ ЕЛДЕРІНДЕГІ ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Асылбекұлы Б. - Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, заң факультетінің 1 курс магистранты.

Ғылыми жетекші: Ботагарин Р.Б. - Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының қауымдас-тырылған профессоры.

Парламентаризмнің мазмұны мен мәнін теориялық және әдіснамалық зерттеу барған сайын өзекті бола түсуде, сондықтан жақында парламентаризм проблемалары саласында жүйелі зерттеулер жүргізілді. Көптеген авторлар салыстырмалы заңнаманы белгілі бір зерттеу әдісі ретінде ғана түсінуге болмайтынын айтады. Қазіргі заң әдебиеттерінде салыстырмалы құқықтық материал жинақталған, салыстырмалы әдіс ерекше маңызды рөл атқаратын бірқатар проблемалардың болуы. Салыстырмалы Заңның теориялық проблемаларына көп көңіл бөлу бұл туралы құқықтық зерттеулердің тәуелсіз бағыты ретінде айтуға мүмкіндік береді.

Құқықтық әдебиеттерде салыстырмалы құқықтану тақырыбын нақтылауға және ғылыми және практикалық мәселелер шеңберін неғұрлым нақты анықтауға бағытталған белгілі бір күш-жігер жұмсалды.

Салыстырмалы құқықтану салыстырмалы әдісті зерттеудің негізгі және жетекші жеке ғылыми әдісі ретінде саналы, теориялық және әдістемелік негізделген қолдануға

негізделген, оның мақсаты салыстырмалы салыстырмалы қорытындыға келу болып табылады.

Ғылыми-зерттеу, оқу және әдістемелік әдебиеттерде салыстырмалы құқықтану және танымның салыстырмалы әдісі туралы ұғымдар жиі қолданылады. Мазмұны жағынан олар жақын, байланысты және іргелес, бірақ әлі де толық сәйкес келмейді және бір-біріне сәйкес келе алмайды. Сондықтан олардың іс-қимыл аясын, қиылысу учаскелерін, сәйкестік параметрлерін, делимитация критерийлерін анықтаумен арақатынасын анықтау міндеті тұр.

Салыстырмалы әдіс негізінде ТМД елдерінде парламентаризмді зерттеуге байланысты біз жеке ғылыми әдіснаманың маңызды компонентін айтамыз. Салыстырмалы әдісті қолдану қазақстандық парламентаризмнің қалыптасуының әртүрлі кезеңдерінде оның нақты жағдайының қалай өзгергенін қадағалауға мүмкіндік береді [1].

Салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттік ғылымды талдаған кезде, әрине, салыстырмалы әдіс оның негізін құрайды, оны басынан аяғына дейін қамтиды. Салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттік ғылымның мазмұны, ең алдымен, оның талаптарын ескере отырып жасалған салыстырмалы әдісті қолдану негізінде құрастырылған. Бірақ салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттік ғылымда бұл білімнің салыстырмалы әдісіне байланысты емес: мұнда біз ғылыми шығармашылықтың кең бөлігі туралы айтамыз, оның ішінде салыстырмалы әдіс бір уақытта ғылымның бірқатар басқа компоненттеріне әсер етеді. Оның рөлі мұнда ерекше атап өтілген және салыстырмалы құқықтану мен мемлекеттік ғылымның барлық мазмұнына өз ізін қалдырады, үнемі барлық байланыстар мен медиаларда дамиды. Шын мәнінде, ол салыстырмалы Заңтану мен мемлекет ғылымына сапалы сенімділік береді, оның басқа заң массивінен салыстырмалы түрде кетуіне негіз болады [1, 18 б.].

Біздің мемлекетімізде парламентаризм институтының қалыптасу тарихы Н.Ә. Назарбаевтың есімімен байланысты. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә. Назарбаев парламентаризмді демократияның құрамдас бөлігіне жатқызады [2]. Бірінші шақырылған Қазақстан Республикасы Парламентінің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінде Қазақстан Республикасының Президенті «біз қазақстандық парламентаризмнің шынайы, өркениетті мағынасында қалыптасуының бастауында тұрмыз» деп атап өтті [3].

С.А. Дьяченконың пікірінше, Парламентаризм саяси жүйенің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстанда парламентаризмді дамытудың тиімділігі оның қазіргі жайкүйінің органикалық бірлігіне және тарихи алғышарттарға негізделген. Идеалға жақын қазақстандық қоғам үшін экономикалық, әлеуметтік ерекшеліктерді есепке ала отырып, елдің барлық дамуымен зардап шеккен және көп жағдайда халықтың менталитетіне байланысты модель ғана болуы мүмкін [4].

Заң әдебиетінде парламентаризмнің конституциялық негіздеріне арналған бірегей ғылыми еңбектер бар, олардың ішінде А.К. Котовтың жүйелі талдауымен, Қазақстанның мемлекеттік-құқықтық даму тарихын талдауға негізделген берік дәлел мен терең сенімділікпен ерекшеленетін жұмыстарын атап өткен жөн [5]. Ол өзінің зерттеулерін «елдің конституциялық қалыптасу тарихынсыз жаңа тәуелсіз мемлекеттің конституционализм теориясы жоқ» деп ескертеді.

«Алайда, конституциялық құрылыстың қазақстандық тәжірибесін қазіргі конституционализмге тікелей шығу ретінде елестету мүмкін емес және бұл қарама-қайшы процесті тек социализм құрылысының кезеңдерімен теңдестіру мүмкін емес. Мұндай

ұсыныс өз еркімен немесе еріксіз Қазақстандық конституционализмнің қалыптасуын өз тарихынан айырап еді».

Өзінің «Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің конституциялық тарихы. М.Х. Матаева: «конституционализм» ұғымы посткеңестік кеңістіктегі елдер үшін жаңа ғылыми бағыт болып табылады және кез-келген жаңа құбылыс ретінде қалыптасу кезеңімен, бұрынғы түсініктерді жеңумен және жаңа категориялар мен түсініктердің қалыптасуымен байланысты белгілі бір қиындықтарға тап болады. Көп жағдайда бұл қиындықтар жалпы ТМД елдеріне де, атап айтқанда Орталық Азия аймағының елдеріне де тән. Он бес жыл - 80-жылдардың аяғы мен 90 - жылдардың басында пайда болған саяси ойлауды сынау үшін ұзақ уақыт емес. Бүгін мемлекеттік құрылыстың шынайылығын байсалды және объективті бағалауға және осы негізде Қазақстан мен Орталық Азияның одан әрі конституциялық-құқықтық дамуының болжамын жасауға мүмкіндік беріледі [6].

Қазақстан тарихының елеулі кезеңі, оның конституциялық құрылыс тәжірибесі КСРО немесе РСФСР болсын, тоталитарлық метрополияның қоғамдық даму кезеңдеріне «байланысты» болды, сондықтан тәуелсіз ұлттық құқықтық жүйе туралы сөз бола алмады. «Нақты конституционализмнің өркениетті саяси жағдайы» бойынша А.К. Котов, әрине, мәдениетке қарағанда өркениеттің өнімі болып табылатын батыс, еуропалық конституционализмді білдіреді. Сондықтан олардың құқықтық саладағы жүйе құраушы рөлі маңызсыз болды, ал ерекше дербес құқықтық сала қоғамдық өмірдің барлық жақтарын саясиландыру мен ұлттандырудың шеткі нысандары жағдайында болмады.

Қазақстан Парламенті туралы айтқанда, қазақстандық парламентаризм тұжырымдамасын - қоғамдық-саяси өмірдің аса күрделі және сонымен бірге жеткілікті зерттелген құбылысын, демек, мемлекеттану, құқықтану және саясаттану салаларының іргелі ұғымдарының бірін айқындау, ұсыну және негіздеу қажет. Сондай-ақ, Орталық Азия елдерінің конституцияларында Үкіметтің парламенттік есептілігі қағидаты белгіленетінін атап өтеміз. Қалыптастыру жеке ұстанымдарын көздейді, атап айтқанда, сыни қатынасын болған дәстүрлі анықтамалары қызықтырған біз ұғымдар қабылданатын отандық заң әдебиеті, бәлкім, аксиому. Мәселен, Қазақстан Парламенті, мысалы, Премьер-Министрдің және Парламент тағайындайтын немесе сайлайтын органдар мен лауазымды адамдардың есептерін тындайды, мемлекеттік бюджетті және оның атқарылуы туралы есепті бекітеді.

Мысалы, Өзбекстан Республикасының Конституциясында Президент Олий Мәжіліске жыл сайын ішкі және халықаралық жағдай туралы ақпарат береді (93-бап, 7-тармақ), ал бюджетті қабылдау және оның орындалуын бақылау тек Олий Мәжіліске тиесілі (77-бет, 8-тармақ). Түрікменстан Конституциясы бойынша Президент Парламентке жыл сайын елдің жағдайы туралы баяндамалар ұсынады (57-бап. мемлекеттік бюджет және оның орындалу есебі Меджлистің қарауына және бекітуіне (57-бап, 4-тармақ).)

Ресей Федерациясындағы конституционализм теориясын талдау мәселесін тұжырымдау парламентаризм мәселесін талдауға әкелді. И.М. Степановтың пікірінше, «парламентаризм-бұл әлеуметтік әділеттілік пен құқықтық тәртіп қатынастарын бекіту және дамыту мақсатында биліктің бөлінуі, Парламенттің жетекші рөліндегі заңның үстемдігі қағидаттарына құрылымдық және функционалды негізделген мемлекеттік билікті ұйымдастырудың ерекше жүйесі. А.А. Мишиннің пікірінше, парламентаризм -

«бұл Парламенттің артықшылықты жағдайында еңбек, заң шығарушы және атқарушы бөлінуімен сипатталатын қоғамды басқарудың ерекше жүйесі.

Парламентаризмнің барлық дерлік анықтамаларында орталық атқарушы органның жетекші рөл атқаратындығы немесе оның басқа саяси институттар арасында ерекше артықшылықты орынға ие екендігі көрсетілген. Тіпті қарапайым, біздің ойымызша, парламентаризмнің әр түрлі модельдерін (дамыған, ашық, үнсіз, рационализацияланған, Министрлер, номенклатура) жүйеленген және ғылым негіздеген практикамен айналысатын қарапайым санау, осы модельдердің көпшілігінде жоғары өкілді мекеме, негізінен, үстем жағдайды талап ете алмайды деп сендіреді.

1991-1993 жылдар кезеңінде көптеген посткеңестік республикалар конституция қабылдап, президенттік басқару нысанын (Әзірбайжан, Грузия, Қырғызстан, Молдавия, Ресей, Түркіменстан, Өзбекстан) құру туралы жариялады. Балтық жағалауындағы үш Республика (Латвия, Литва, Эстония) кеңеске дейінгі кезеңде қалыптасқан парламенттік басқару формасын қалпына келтіруге бет алды [7].

ТМД-ға мүше елдердің Конституцияларында биліктің бөліну қағидатының шоғырлануы заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің болуына әкелді.

Достастық елдеріндегі заң шығарушы биліктің жоғарғы органы-парламент. Әр түрлі елдерде парламенттер басқаша аталады. Мысалы: Әзірбайжан-Милли Мәжіліс; Армения – Ұлттық жиналыс; Беларусь – Парламент – Ұлттық жиналыс; Грузия, Қазақстан, Молдова – Парламент; Қырғызстан – Жогорку Кенеш; Тәжікстан – Маджлиси Оли; Өзбекстан – Олий Мажлис; Украинада – Жоғарғы Рада. Түркіменстанда 2008 жылдың қыркүйегіне дейін мемлекеттік биліктің екі жоғары өкілді органы болды: Халқ Маслахаты (Халық жиналысы) және Мәжіліс (парламент).

Құқықтық мәртебені Парламент дәстүрлі түрде арнайы бөлімдерде немесе Конституциялардың тарауларында анықтайды. Сонымен қатар, оларды қалыптастыру тәртібі, қызметтің кейбір аспектілері арнайы заңдармен реттеледі, және ішкі ұйым, құрылым және т.б. регламенттерде көрініс табады.

Достастық елдерінде парламенттерді құру тәртібін тұтастай демократиялық деп санауға болады. Депутаттар жалпыға бірдей, тең, төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы сайланады. Парламенттің қалыптасу процесінде көпшілік және пропорционалды сайлау жүйелерінің үйлесімі жиі қолданылады, дегенмен "ерекше пропорционалдылыққа" көшу тенденциясын мойындау керек.

Депутаттар лауазымына кандидаттарға қойылатын талаптар 21-25 жасқа толу, тиісті азаматтыққа ие болу қажеттілігі түрінде көрсетіледі. Сонымен қатар, белгілі бір шектеулер қойылуы мүмкін.

Мысалы, қос азаматтығы бар, басқа мемлекеттер алдында міндеттемелері бар, атқарушы немесе сот билігі жүйесінде жұмыс істейтін адамдар, ғылыми, педагогикалық және шығармашылық қызметті қоспағанда, басқа да ақы төленетін қызметпен айналысатын адамдар, дін қайраткерлері, әрекетке қабілетсіздігін сот растаған адамдар, заңды күшіне енген сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүрген ауыр қылмыстар үшін сотталғандар Әзербайжан Республикасы Милли Меджлисінің депутаттары болып сайлана алмайды (Әзербайжан Конституциясының 85-бабы).

Өкілеттік мерзімі 4 жылдан 6 жылға дейін. Қаралып отырған елдердің конституциялық заңнамасы Парламенттің өкілеттік мерзімін қысқарту мүмкіндігін көздейді, алайда мұндай шешім әскери немесе төтенше жағдай кезеңінде қабылданбайды.

Керісінше, төтенше немесе соғыс жағдайы енгізілген кезде Парламенттің өкілеттік мерзімін ұзарту көзделеді.

Парламенттер мерзімінен бұрын таратылуы мүмкін:

1. Парламент депутаттарының жалпы санының көпшілігімен қабылданған шешім бойынша, яғни өзін-өзі тарату салдарынан (Тәжікстан);
2. жалпыхалықтық референдум нәтижелері бойынша (Қазақстан, Қырғызстан);
3. Мемлекет басшысы Конституцияда көзделген жағдайларда.

Мысалы, Беларусь Ұлттық жиналысының Өкілдер Палатасы Үкіметке сенім білдіруден бас тартқанда, Үкіметке сенімсіздік білдіргенде немесе Премьер-Министрді тағайындауға келісім беруден екі рет бас тартқанда мерзімінен бұрын таратылады. Парламент палаталары Конституцияны жүйелі түрде немесе өрескел бұзған жағдайда, Өкілдер Палатасының (сондай-ақ Республика кеңесінің) өкілеттігі де Конституциялық Соттың қорытындысы негізінде мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін.

Парламентті таратуға төтенше немесе әскери жағдайда, Мемлекет басшысының өкілеттігі тоқтатылғанға дейін біраз уақыт бұрын, Парламент таратылғаннан кейін белгілі бір мерзім ішінде не Мемлекет басшысына импичмент жариялау мәселесін шешкен кезде тыйым салынатынын атап өту қажет.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттер парламенттерінің өкілеттіктерін талдай отырып, В.А. Егизаров бұл парламенттерді үш топқа бөлуге болады деп санайды.

1. Конституциялары өздерінің заң шығару қызметінің объектісі болып табылатын мәселелердің нақты тізбесін белгілейтін парламенттер (Ресей);
2. нақты анықталмаған құзыреті бар парламенттер; мұндай парламенттер белгілі бір шекаралармен сипатталады, олардың шегінде олар өз қызметін жүзеге асырады (Әзірбайжан, Армения);
3. құзыреті жеткілікті түрде анықталмаған парламенттер, яғни заң шығару саласында заңды түрде белгісіз құзыретке ие және кез-келген мәселе бойынша заңдар шығаруға құқығы бар парламенттер (Грузия) [8].

Осылайша, конституциялық реформа әлемдік практикада жалпыға танылған парламентаризм қағидаттарына көшудің негізін қалады және ықпал етті, әрі мемлекеттік биліктің одан әрі дамуың белгіледі, ауылдар мен кенттер деңгейінде жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту үшін құқықтық базаны қалыптастырды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение. - М.: Юристъ, 2003. - 448 с.
2. Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. - Алматы: Онер, 1996. - 292 с.
3. Назарбаев Н.А. Первый двухпалатный парламент Казахстана - новый этап в законотворчестве страны. Выступление на открытии первой сессии Парламента Республики Казахстан первого созыва // Информационная система ПАРАГРАФ. – 1995 год.
4. Дьяченко С.А. Законотворческая деятельность парламента как условие политической стабильности общества и устойчивого развития государства // Перспективы казахстанского парламентаризма как важнейшего института демократизации и устойчивого развития страны: материалы Международной научно-практической конференции. - Нұрсұлтан: Изд-во Парламента Республики Казахстан, 2005, май – 27. - С.110-119.

-
-
5. Котов А.К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизмов власти. - Алматы: Изд-во КазГЮА, 2000. - 219 с.
 6. Матаева М.Х. История конституционного развития Казахстана и стран Центральной Азии. XX век: автореф. ... док. юрид. наук.- Алматы, 2007.- 30 с.
 7. Дереккөз: <https://e-history.kz/ru/news/show/4117/>
 8. https://ozlib.com/809147/sotsium/stanovlenie_sovremennogo_parlamentarizma_sodruzhestve_nezavisimyh_gosudarstv

ISSUES OF IMPROVING THE JUDICIAL SYSTEM AND THE RULE OF LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Oralbekov A.S., master's student of Karaganda Buketov university

The formation, functioning and development of an independent judiciary is one of the priorities of a democratic and legal State. Such State is based primarily on two basic principles: the rule of law and the division of State power into branches (legislative, executive and judicial). It should be noted that the principle of the rule of law will not be fully implemented if the judicial authorities do not occupy a worthy position in the mechanism of state power. This undoubtedly suggests that the autonomous and independent position of the judiciary is necessary for its normal functioning and reform.

The judicial system is one of the main components of the foundations of the state, one of the levers of the democratic development of the country on the path of social, economic and political modernization. The principle of separation of the branches of government and their interaction serves as a guarantee of the democracy of the state mechanism.

The attitude of citizens to the state legal policy and the level of trust in the authorities largely depend on the quality of the administration of justice. A strong and independent judiciary is one of the fundamental guarantees of harmonious interaction between the state and civil society, the main tool for protecting the constitutional rights of citizens[1]. It is necessary to increase the demands on the current judges and candidates for this position, and consider increasing the age from which a citizen can be appointed a judge.

The judicial power in the Republic of Kazakhstan performs a number of important functions, the legal foundations of which are enshrined in the Constitution. These functions characterize the judiciary, first, as an independent branch of state power, second, as a system of state bodies with a particular mechanism of checks and balances in relation to other branches of government, third, as a state power, operating on the basis of specific principles, forms and methods, fourth, as the organs administering justice [2].

Ideally, the judiciary should perform the function of deterrence, restriction of the legislative and executive branches of government, legal control of their activities. This function is conditioned by the very essence of the judiciary, which is called upon to administer justice. Justice in a broad sense is an activity aimed at establishing compliance of the behavior of all citizens, the activities of all state bodies from top to bottom, all non-governmental organizations with the law, legal regulations. Consequently, we can talk about justice only when the judiciary has the legal ability to evaluate the activities of state bodies from the point of view of the current law.